

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

Мирослав Сополіга

На теренах північно-східних районів Словаччини донині збереглася значна кількість пам'яток традиційної народної культури, які з різних причин, зокрема під впливом сучасного укладу життя, поступово втрачають свою автентичність. Тут трапляється чимало архаїчних форм ведення господарства, специфічні ремесла, реліктові елементи народного будівництва, одягу, харчування тощо. Давні дерев'яні храми – церкви – належать до перлин народної культури світового рівня. Неповторним є і їхній інтер'єр. Окремі твори народного декоративного мистецтва стали ходовим товаром. Отже, природно, що цей регіон постійно приваблює численних дослідників, науковців, знавців старовини, митців та інших поціновувачів народної культури. У минулому увагу фахівців привертала, головним чином, сакральні пам'ятки, фольклор та інші вияви народної духовної культури. Однак світська матеріальна культура часто була поза увагою дослідників, тому ще й нині вона залишається маловивченою.

Перші стислі згадки про матеріальну культуру українців на теренах Східної Словаччини містяться у різних краєзнавчих, статистичних, географічних працях, а також у подорожніх нотатках кінця XVIII – початку XIX ст., однак більшість із них

стосуються й суміжних територій (Закарпаття, Галичини, Словаччини та ін.)¹.

Очевидно, найповніше матеріальну культуру угорських русинів зумів представити І. Фогораші-Бережанин (1786–1834). На жаль, зберігся лише маленький уривок із його праці «Историческо-топографическое Карпато- или Угро-России описание»². І. Фогораші дуже тісно співпрацював із засновником словацької етнографії Й. Чапловічем, якому він передав значну частину матеріалу для написання розділу про русинів у праці «Етнографічні спостереження в Угорщині»³ та для підготовки праці «*Etnographia Ruthenorum*» (1825)⁴. Ці матеріали зібрано принагідно, а тому вони нерідко подають спотворену та необ'єктивну інформацію. Таким чином, про матеріальну культуру східно-словацьких українців тут не знаходимо фактично ніяких цінних та достовірних матеріалів.

У 40–50-х роках ХІХ ст. проблематикою Угорської Русі зацікавилася багато російських дослідників⁵. Цей інтерес був умотивований різними політичними та науковими чинниками (розширенням сфер впливу, теоріями про карпатську прабатьківщину слов'ян тощо)⁶. Результати їхніх досліджень опубліковано, головним чином, у журналах Російського географічного товариства, у складі якого дуже інтенсивно працював окремий відділ етнографії. Дослідження такого типу з'являлися також на сторінках журналів «Киевлянин», «Живая старина» та інших періодичних видань⁷. Усі вони містять загальну історико-етнографічну характеристику окремих українських етнографічних груп району Карпат та їх духовної культури. Дуже часто подаються записи народних пісень. Із матеріальної культури увагу згаданих дослідників привертає народний одяг та деякі види ремесел.

Подібний характер мають і праці членів Руської Трійці – І. Вагилевича, Я. Головацького⁸. Хоча І. Вагилевич частково

описує окремі села, характеризує житло, інтер'єр та господарські будівлі галицьких лемків, бойків, його праці, присвячені матеріальній культурі, є слабшими, порівняно із дослідженнями духовної культури. Я. Головацький в етнографічних працях вивчає, головним чином, сакральні пам'ятки, народний одяг та духовну культуру лемків. Особливу цінність мають ілюстрації до його публікацій, на яких зображено народний одяг та традиційне житло. Переважна їх більшість походить із території Північної Лемківщини. З діяльністю Руської Трійці дуже тісно пов'язане зацікавлення культурою українського населення району Карпат згаданих російських та деяких чеських дослідників⁹.

Приблизно у той же час із великим завзяттям розпочали збір матеріалу з історії та народної творчості визначні культурні діячі та народні будителі О. Духнович та О. Павлович¹⁰. Вони збирали, головним чином, народні пісні, які стали для них основним джерелом для власної поетичної творчості. У їхніх працях, як і в літературній творчості загалом, зосереджується увага передусім на соціальних умовах життя народу.

О. Павлович мав тісні контакти з визначним німецьким істориком Г. Бідерманном, якому він допомагав збирати матеріал про історію культури угорських русинів для його книги «*Die ungarischen Ruthenen...*»¹¹. Перша частина цієї праці, окрім статистичних та географічних даних, містить багаті етнографічні матеріали, особливо про місцеві звичаї, традиційне хліборобство, видобувні промисли, ремесла, торгівлю та транспорт¹².

У 1862 році у Кракові побачила світ праця Е. Яноти «*Bardiów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*». Нині відомо, що О. Павлович написав розділ цієї книжки «*Kilka szczegółów etnograficznych*». Тут подано стислий опис укладу життя русинів, а також певні етнографічні та фольклорні дані¹³.

Подібна за змістом праця А. Кралицького «Русины Лаборские в Угорщине» та інші дослідження численних збирачів народних пісень, які у своїх збірниках, як правило, подають стислі історико-етнографічні нариси про певні регіони або інші короткі зауваги про особливості народного життя¹⁴.

У другій половині XIX ст. фольклорні та етнографічні матеріали час від часу з'являються на сторінках різних закарпатських часописів («Світ», «Листок», «Благовѣстник», «Мѣсяцеслов») ¹⁵. Цінні матеріали також оприлюднювали чеські та словацькі періодичні видання – «Český lid», «Slovenské pohľady» та ін. ¹⁶ Однак, як ми вже вказували, загальний інтерес дослідників був спрямований на вивчення фольклору та інших виявів народної духовної культури. Матеріальну культуру найчастіше представляють ілюстрації та їх стислий опис.

У XIX ст. помітним внеском у вивчення матеріальної та духовної культури лемків із північних схилів Карпат стала праця О. Торонського «Русини-лемки»¹⁷. Тут автор дає характеристику хліборобства, тваринництва та народного одягу лемків, що живуть на північних схилах Карпат.

У другій половині XIX ст. народною культурою лемків починають цікавитися і польські етнографи. Одним із перших польських дослідників лемківської культури був В. Поль (1807–1872). Він досить об'єктивно та на багатому фактографічному матеріалі вивчав матеріальну і духовну культуру лемків із північних схилів Карпат. Особливо цінною є його праця «*Gorale Czuchon'kowie*»¹⁸, де він розглядає широке коло питань, які стосуються життя, занять населення, типів його садиб, способів будівництва житла, народного одягу, звичаїв, обрядів і т. п. В. Поль називає лемків «чухоньками» (від слова «чуга» – вид верхнього суконного одягу). Достоїнством цієї праці є і те, що її автор намагається порівнювати свої матеріали із даними з рівнинних регіонів України.

Лемки.
Малюнок
Г. Гофмана,
середина XIX ст.

Різні аспекти матеріальної культури українців із північних схилів Карпат досліджували й інші польські етнографи, з-поміж яких варто виокремити М. Хилінського, С. Удзієлю, І. Коперніцького та О. Кольберга¹⁹. І. Франко вважав працю І. Коперніцького «*O góralach ruskich w Galicji*» першим систематичним конспектом вивчення українців району Карпат²⁰.

Безперечно, дослідження польських авторів другої половини XIX ст. є цінними. Однак більшість із них зосереджувалися лише на окремих аспектах народної культури або обмежувалися окремими селами чи, наприклад, північною частиною Лемківщини. Деякі твердження цих учених невмотивовані та суб'єктивні. Недоліком названих праць було намагання їхніх авторів досліджувати історію і культуру лемків та бойків поза загальноукраїнським контекстом та перебільшувати західні впливи. Помилкою польських дослідників було, звичайно, й те, що вони не помічали українців, які живуть на південних схилах

Карпат. Однак загалом праці згаданих авторів справили позитивний вплив на вивчення матеріальної культури західноукраїнських етнічних теренів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являються перші спроби вивчення життя угорських русинів з боку угорських дослідників. Наприклад, місцевій українській народній архітектурі присвячено праці М. Немеша, Г. Стрипського та І. Білака²¹. Особливості заселення русинів аналізує Л. Пастор²². Проте всі ці праці стосуються, головним чином, теренів сучасної Закарпатської області України. Цінним джерелом при вивченні історії культури українців Східної Словаччини є праці С. Товта²³. Багато угорських дослідників цікавилися дерев'яними церквами Угорської Русі²⁴. Надзвичайною скрупульозністю відзначаються дослідження етнографічної комісії при Науковому товаристві імені Т. Г. Шевченка, що його було засновано у 1898 році з ініціативи І. Франка. Останній мав широкі зацікавлення Лемківщиною. При вивченні

лемківської проблематики І. Франко тісно співпрацював із польськими та чеськими дослідниками, а спільно з І. Коперницьким вони були ініціаторами масштабної експедиції всією Лемківщиною, у тому числі й південною її частиною. Однак, на жаль, через фінансові проблеми ця експедиція не відбулася²⁵.

У 1906 році під керівництвом Ф. Вовка досліджували Північну Лемківщину, унаслідок чого було зібрано колекцію (близько 400) пам'яток народної культури. У дослідницькому звіті стверджувалося, що ці пам'ятки є переконливим доказом належності лемків до українського народу²⁶.

Неоціненне значення для вивчення слов'янської народної культури має праця великого чеського ученого Л. Нідерле «Життя давніх слов'ян»²⁷. У 1920-х роках виходить інша подібна праця польського автора К. Мошинського²⁸, яка також містить синтетичний аналіз народної культури слов'ян. В обох дослідженнях знаходимо цінні зауваження щодо матеріальних виявів традиційної культури українців.

У 20–30-х роках минулого століття першовідкривачем у галузі вивчення народного будівництва на західноукраїнських етнічних теренах, у тому числі й у Східній Словаччині, став В. Січинський. Його цікавили передусім дерев'яні церкви, про які він зібрав величезний матеріал. Для нас найцікавішою є праця В. Січинського «Дерев'яні споруди в карпатському регіоні»²⁹, де він спробував охарактеризувати регіональні особливості традиційного народного будівництва українців. Прикметно, що для цього вчений залучає матеріали зі Східної Словаччини, зокрема у розділі, присвяченому народному будівництву лемків (с. 73–79). В. Січинський має значний доробок і в розробці теорії архітектури та методики дослідження зрубових споруд³⁰.

Цінний матеріал із матеріальної культури колишньої Підкарпатської Русі збрала А. Кожмінова³¹, яка частково описує

уклад життя селян Улицько-Ублянської долини, що у Східній Словаччині. Дерев'яні церкви вивчав Ф. Заплетал, а народне мистецтво – С. Маковський³².

На цей період припадає також поява багатьох відомих подорожніх нотаток та краєзнавчих монографій різних авторів, які містять певні, хоч не раз і не дуже надійні, етнографічні факти про українців Підкарпатської Русі та Східної Словаччини³³.

На початку 30-х років ХХ ст. етнографічні студії стають дуже актуальними, тому в 1934 році було засновано Етнографічне товариство Підкарпатської Русі. Помітну роль у розгортанні етнографічних студій відіграв журнал «*Podkarpatská Rus*», який виходив із 1923 року, спочатку в Празі, а потім – в Ужгороді. Тут публікували різні відозви до інтелігенції про збереження історико-краєзнавчих та етнографічних матеріалів, усякі методичні рекомендації для збирачів, питальники та звіти про виконання досліджень. Час від часу на сторінках цього видання з'являлися публікації про різні форми матеріальної культури. У той час подібні матеріали друкували також часописи «*Český lid*», «*Stavitel'ské listy*», «*Československá republika*» та науковий збірник «*Carpatica*»³⁴.

Важливим внеском у дослідження народної культури закарпатських українців стали праці Пьотра Богатирьова, який зосереджував свою увагу на її духовних виявах. Ці праці досі не втратили свого значення, зокрема з погляду методики проведення етнографічних досліджень³⁵.

У міжвоєнний період на теренах Східної Словаччини проводять дослідження численні чеські вчені – В. Пражак, К. Хотець, Д. Странська, Й. Видра, Й. Стрнадел, Й. Гусек, а з ними й словацькі етнографи Р. Беднарік, Й. М'яртан та інші³⁶, які тут збирали етнографічні матеріали, шукали свідчення про їх слов'янські корені, відкривали факти міжетнічної взаємності та

інші впливи. В їхніх працях можна знайти надзвичайно цінні, хоча й дуже фрагментарні свідчення про народну матеріальну культуру українців Східної Словаччини. На початку 30-х років ХХ ст. народною культурою лемків та бойків починає цікавитися визначний польський карпатознавець Р. Райнфусс. Спочатку він досліджував вівчарство та місцеві особливості переробки вовни, а в середині 1930-х років його зацікавило народне будівництво. Цій проблематиці він не зраджує аж до 1990-х років³⁷. В етнографічних колах праці Р. Райнфусса ще у міжвоєнний період здобули дуже високу оцінку. Безперечно, його дослідження етнографії польських українців відіграли позитивну роль. Для нас особлива цінність досліджень Р. Райнфусса полягає в тому, що він намагався розглядати культуру лемків комплексно, тобто порівнюючи факти народної культури польських лемків із народною культурою лемків, які живуть на південних схилах Карпат. Однак для цього йому часто бракувало матеріалів про східнославацьких українців. Недоліком праць Р. Райнфусса було також і те, що польський дослідник уважав лемків та бойків польськими етнографічними групами, які сформувалися лише в XV–XVIII ст. з пастухів-волохів. Науковець перебільшував польські впливи на культуру досліджуваного регіону та не визнавав факт належності лемків і бойків до українського народу³⁸. У пізніших працях Р. Райнфусс частково переглянув ці погляди³⁹.

Загальний огляд матеріальної культури галицьких лемків містить праця Юліана Бескида. Тут описано окремі явища та артефакти, які автор розглядає у межах чотирьох тематичних груп: хліборобство, будівництво, народний одяг та додаткові ремесла⁴⁰.

З міжвоєнного періоду відомі також ще інші дві праці польських авторів Й. Фальковського та А. Фішера, в яких частково

описано і пам'ятки матеріальної культури північних лемків та бойків⁴¹.

У зв'язку з організацією у Польщі музеїв просто неба зацікавилися народним будівництвом та житлом північних лемків і бойків Й. Чайковський, Л. Смочкевич, С. Фрись-Петрашкова, Л. Кепа, А. Кіселевська, Г. Ольшанська, П. Стефанівський⁴² та ін. Хоча всі їхні праці присвячені винятково матеріалам, які походять із території Польщі, тут трапляються окремі паралелі з південних регіонів Лемківщини. Подібний характер мають також «*Materialy Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*»⁴³, в яких основна увага зосереджена на вивченні матеріальної культури північних районів Лемківщини та Бойківщини, що представлена у згаданому музеї пам'яток народної культури цих етнографічних груп. Ці дослідження є дуже цінним внеском у вивчення культури західних регіонів України, до того ж містять методичні та порівняльні матеріали виняткової ваги. Чимало цінних етнографічних матеріалів про польських українців зібрано і в інших музеях (Новий Сонч, Кросно). Цією проблематикою спеціально займається Музей лемківської культури у Зиндрановій.

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР зацікавлення історією та культурою їх мешканців зростає, зокрема в наукових колах України. По суті ця праця зосередилася в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР та Музеї етнографії та художнього промислу Академії наук України у Львові. Питання матеріальної культури західноукраїнських етнографічних груп, що живуть на північних схилах Карпат, досить ґрунтовно проаналізовані у працях І. Красовського. Він узагальнив результати своїх досліджень із цієї тематики у частині колективної монографії «Лемківщина»⁴⁴. Частиною цієї праці є також і нарис М. Мушинки про традиційну духовну та матеріальну культуру східнославацьких

Святково вдягнені селяни з Руської Волової, кінець XIX ст. (Ілюстрація до: Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси)

українців. На жаль, на відміну від розділу І. Красовського, тут бракує наукового апарату, а сам виклад має описовий характер, окремі аспекти опрацьовано дуже поверхово.

Проблематику, пов'язану з народною культурою лемків, почав розробляти і львівський Інститут народознавства Національної академії наук України. До авторитетних знавців лемківської культури належать С. Павлюк, М. Тиводар, Й. Гошко, Р. Сілецький, В. Сивак, Й. Тарас, Т. Гонтар та ін.⁴⁵ Особливу наукову цінність мають дослідження Й. Гошка, присвячені питанням заселення Карпат⁴⁶.

Серед російських дослідників, які займалися традиційною матеріальною культурою населення району Карпат, щоправда, у ширшому масштабі, варто назвати хоча б Е. Бломквіст, Г. Мас-

лову, Н. Граціянську, а також фундаментальну синтетичну працю «Етнографія восточних славян»⁴⁷.

Деякі провідні словацькі наукові інституції, музеї у рамках своєї діяльності збирали фактичний матеріал про народну культуру українців Східної Словаччини. Передусім це Словацький національний музей – Етнографічний інститут (м. Мартін), Етнологічний інститут Словацької академії наук (м. Братислава), Кабінет етнології при філософському факультеті Братиславського університету імені Я.-А. Коменського, Словацький інститут збереження пам'яток та охорони природи (м. Братислава), Східнославацький музей (м. Кошице), Шариський музей (м. Бардіїв), Крайовий музей (м. Пряшів), Вігорлатський музей (м. Гуменне), Любовнянський музей (м. Стара Любовня) та ін.

У Чеській Республіці певне зацікавлення цією проблематикою виявляли Етнографічний інститут Чехословацької академії наук (м. Прага) та кафедра історії й етнографії Середньої, Східної та Південно-Східної Європи філософського факультету Брненського університету ім. Й.-Е. Пуркіне. Щоправда, усі названі інституції займалися проблематикою культури українців Східної Словаччини у ширшому контексті розвитку народної культури.

У працях провідних чеських та словацьких етнографів можна знайти певні факти щодо народного будівництва та житла східнославацьких українців. Так, А. Піттерова, В. Фролец, Й. Крамаржік, Ш. Мрушковіч, С. Ковачевічова та Й. Подолак⁴⁸, головним чином, досліджували типологію народної культури в умовах міжетнічних контактів на теренах колишньої Чехословаччини, зокрема в районі Карпат, а також деякі інші теоретичні питання. У працях Й. Подолака містяться цінні матеріали також і про традиційне хліборобство, скотарство та високогірне вівчарство. Цей учений має вагомі досягнення і в організації

етнографічних експедицій на українські етнографічні терени Східної Словаччини⁴⁹.

У 1970 році співробітники Словацького національного музею Інституту етнографії (м. Мартін) та Музею української культури (м. Свидник) під керівництвом Ш. Мрушковіча провели масштабне дослідження народної культури населення Східних Карпат⁵⁰.

До визначних дослідників, чиї праці прямо або опосередковано стосуються різних аспектів матеріальної культури досліджуваної національної меншини, варто зарахувати Й. Кому, М. Маркуша, Г. Кралікову, С. Швецову, В. Валентову, В. Шуркалову, Й. Олейника, Й. Варжеку, Й. Лангера, П. Славковського, М. Калявського, Й. Ботіка, М. Мешшу, М. Бенжу, Р. Столічну, З. Бенюшкову, С. Ділленбергеру, М. Дудашову, М. Парікову, І. Зускінову, М. Хлебану, А. Манна, П. Марковіча, О. Данглову, Е. Маркову, А. Фріцького, Ш. Ткача та багато інших⁵¹. Їхні

Традиційне
житло
із с. Крайня
Бистра.
Фото
Й. Видри,
1950 р.

праці публікувалися в журналах «*Československá etnografie*», «*Český lid*», «*Slovenský národopis*», «*Národopisné actuality*», «*Pamiatky a múzeá*», збірниках Словацького національного музею – Інституту етнографії у м. Мартін, «*Nové obzory*», «*Historica Carpatica*» та інших книжкових виданнях.

Чимало фактів, які стосуються досліджуваної проблематики, знаходимо в енциклопедичних виданнях «*Československá vlastiveda*», «*Lidová architektura. Encyklopédie*», «*Slovenská vlastiveda*», «*Slovensko*», «*Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*», «*Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku*», а також в окремих монографіях серії «*Klenotnica ľudovej kultúry Slovenska*» та ін. Важливі дослідження в деяких українських населених пунктах провели співробітники Центру народних та мистецьких промислів⁵².

У 60-х роках ХХ ст. завдяки міждержавній науковій співпраці у рамках Міжнародної комісії для вивчення народної культури Карпат та суміжних балканських регіонів, яка була заснована у 1959 році, розпочався новий етап у дослідженні народної культури населення Словаччини. У цьому напрямі дуже плідною стала робота саме Чехословацької секції – підкомісії для дослідження народного будівництва, яка приділяла значну увагу й українцям Східної Словаччини⁵³.

У 1970-х роках у зв'язку з укладанням «Етнографічного атласу Словаччини» було розпочато масштабний збір матеріалу, що здійснювався шляхом опитування респондентів. Комплексне дослідження було проведено і в 28 українських населених пунктах Східної Словаччини. Фактичний матеріал із цих сіл обсягом близько 30 тис. сторінок зберігається у Центрі етнографічного атласу Словаччини при Інституті етнології Словацької академії наук та чекає на детальне опрацювання.

У повоєнний період помітно поживалося дослідження народної культури українців Східної Словаччини з боку власних

національно-культурних інституцій. Так, у 1948 році Українська Народна Рада Пряшівщини з метою відкриття музею організувала етнографічну експедицію під керівництвом Й. Геровського. Упродовж місяця члени експедиції досліджували різні вияви матеріальної та духовної культури у 38 українських населених пунктах Східної Словаччини. Під час експедиції вдалося зібрати надзвичайно цінний фотографічний та документальний матеріал, а також колекцію рідкісних етнографічних і сакральних пам'яток. З огляду на те, що заплановане відкриття музею відклали на невизначений термін, значна частина зібраних матеріалів через невідповідні умови їх зберігання була втрачена. Окрім кількох етнографічних виставок, організованих у Межилабірцях, Свиднику та Пряшеві, результатів цієї експедиції не оприлюднювали. Згодом лише мізерна частка цих матеріалів потрапила у фонди Музею української культури у Свиднику.

Після розпуску Української народної ради у 1951 році ініціативу щодо збереження культурної спадщини українців Словаччини перебрав на себе Культурний союз українських трудящих ЧССР. Наукове товариство, що входило до складу Культурного союзу, намагалося вирішувати питання, пов'язані зі збереженням та дослідженням традиційної культури місцевих українців. Найбільше зацікавлення викликав фольклор, що безпосередньо було пов'язано з організацією фестивалів пісні й танцю у Межилабірцях, Свиднику, Камйонці та інших населених пунктах.

Наукове товариство лише декларувало потребу збереження матеріальної культури. Можливо, це було зумовлено тим, що цими питаннями систематично та фахово вже займався Музей української культури (сучасний Словацький національний музей – Музей української культури) у Свиднику, заснований у 1956 році. Ця спеціалізована музейна інституція стала одним із провідних організаторів та координаторів у сфері дослідження,

збору, зберігання, а також професійного експонування фондів, що репрезентують розвиток матеріальної та духовної культури української меншини. Окрім автора цієї праці, проблеми, пов'язані з матеріальною культурою українців Словаччини, тривалий час досліджують М. Гвізд (традиційні заняття та харчування), А. Худик (народний одяг), Л. Грешлик та Л. Пушкар (сакральні пам'ятки), Й. Вархол (народне писанкарство) та ін. Результати їхніх досліджень представлено у наукових збірниках музею (досі побачило світ 25 томів у 29 книгах), окремих монографічних працях та численних наукових публікаціях, оприлюднених у словацькій та зарубіжній науковій періодиці. У серії наукового збірника свідницького музею вийшли монографічні праці позаштатних співробітників І. Пушкаря і Б. Ковачевичової-Пушкарової «Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині» (1971) та П. Марковича «Українські писанки Східної Словаччини» (1972).

Музей у Свіднику активно співпрацює з провідними науковими інституціями Словаччини: Словацькою академією наук, Словацьким національним музеєм, філософським факультетом Братиславського університету ім. Я.-А. Коменського, філософським і педагогічними факультетами Пряшівського університету та ін. Окремі співробітники музею постійно працюють над важливими загальнословацькими та міжнародними проектами, а також є співавторами вже згаданого «*Etnografického atlasu Slovenska*» (1990), «*Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska*» (Братислава, 1995), краєзнавчого словника «Пряшівщина», історико-етнографічної монографії «Лемківщина» у двох томах (Л., 1999, 2000) та багатьох інших публікацій.

На завершення цього стислого огляду наукової літератури, присвяченої традиційній матеріальній культурі української людності Східної Словаччини, варто зазначити, що, незважаю-

чи на величезну базу зібраного доказового матеріалу та значну кількість наукових праць, у Словаччині спеціально ніхто не займається комплексним дослідженням пам'яток традиційної народної культури українців. Нашими наполегливими зусиллями прагнемо бодай частково заповнити цю прогалину.

¹ *Korabinský M.* Ceographisch-Historisches und Produkton Lexikon von Ungaren. – Presburg, 1789; *Schwartner M.* Statistic des Königreichs Ungerens. – Pest, 1798; *Szirmay A.* Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempnenisis. – Buda, 1805; *Sydow A. V.* Bemerkungen auf einer Reise im Jare 1827 durch die Beskiden über Krakau und Vieliczka nach den Central Karpaten, als Beitrag zur charakteristik dieser Gebirgsgendend und Bewohner. – Berlin, 1830; Детальніше про названі та інші праці див.: *Urbancová V.* Počiatky slovenskej etnografie. – Bratislava, 1970; Путешествие от Триеста до Санкт-Петербурга в 1810 году, описанное офицером 40-ой колонны морских императорских войск В. И. Броневским. – Петербург, 1828 та ін.

² Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Свидник, 1965. – Т. I. – С. 186.

³ *Čaplovič J.* Etnographische Miscellen in Ungaren // *Hesperus.* – 1820. – *Zv.* 27. – *Č.* 20, 23; *Zv.* 28. – *Č.* 2; 1821. – *Zv.* 30. – *Č.* 18.

⁴ *Markov J.* K dejinám národopisu Zakarpatskej Ukrajiny // *Československá etnographia.* – 1962. – N 1. – S. 66–70; *Urbancová V.* Počiatky slovenskej etnografie... – S. 132, 343–358.

⁵ *Срезневский И. И.* Русь Угорская // Вестник Русского Географического Общества. – Петербург, 1852. – Кн. IV; *Попов М. А.* Русское население по восточному склону Карпат (гуцулы, лемки, бойки). – М., 1867.

⁶ Див.: Науковий збірник Музею української культури в Свиднику... – С. 189.

⁷ Наприклад: *Де-Воллан Г. А.* Угорские народные песни // Записки имперского Русского Географического Общества по отделению этнографии. – Петербург, 1885. – Т. XIII; *Дешко А. П.* О Карпатской Руси // Киевлянин. – М., 1850. – Кн. 3. – С. 19–31; *Срезневский И. И.* Путевые

письма из славянских земель (1841–1842) // Живая старина. – 1892–1893. – I. – С. 463 (у 1895 р. «Письма...» вийшли окремою публікацією).

⁸ *Вагилевич І.* Лемки – мешканці Західного Прикарпаття // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 4. – С. 76–80 (до друку працю підготував І. Красовський); *Головацкий И.* Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине // Труды I Археологического съезда в Москве, 1859. – М., 1860. – Т. I. – С. 219–242; Географическо-статистические и историческо-этнографические очерки Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины // Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – М., 1878. – Т. I–III. – С. 557–747; Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 49–94.

⁹ Напр.: *Šafárik P. J.* O zemi jmenované Vojky // Časopis českého muzea. – Praha, 1837. – Zv. 1. – S. 23–36.

¹⁰ *Духнович А.* О народах Крайнянских, или Карпатороссах угорских, под Бескидом в Земплинской, Унгской и Шаришской столице живущих. – Пряшев, 1848; *Павлович А.* Описание Маковицы // Свет. – Ужгород, 1861. – № 1; Маковица // Свет. – Ужгород, 1870. – № 2.

¹¹ *Biedermann H.* Die ungarischen Ruthenen ihren Vohngebiet, ihre Erweberund und ihre Ceschichte. – Ersten Theil. – I–II. – Innsbruck, 1862, 1867.

¹² Там само. – Т. I. – S. 84–86, 94.

¹³ *Шлепецкий А. С., Павлович А. И.* Историческое прошлое Маковицы // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику... – С. 81.

¹⁴ *Кралицький А.* Русины Лаборские в Угорщине // Научный сборник Галицко-русской Матицы. – 1865. – Т. II. – С. 104–111; *Де-Воллан Н. А.* Угорские народные песни... (розділ «Очерки быта угорских русских»); *Гнатюк В.* Етнографічні матеріали з Угорської Русі // Етнографічний збірник. – Л., 1897. – Т. III–IV; *Врабель М.* Угорські народні співанки. – Будапешт, 1901.

¹⁵ Пор.: *Голичко О.* Нечто о нас самих // Мѣсяцеслов на год 1865 для руських угорская краины; *Голичко О.* Русский народ в Угорщине (Критическое извлечение из сочинений Бидерманна) // Свѣт. – Ужгород, 1867. – № 18, 21, 22, 23, 24, 26; Див. ще: Листок (цикл анонімних статей). – Ужгород, 1889.

¹⁶ *Sičyns'kuj V. Dřevěné stavby v karpatské oblasti.* – Praha, 1940. Тут подано бібліографію праць про культові споруди (S. 117–127).

¹⁷ *Торонський О.* Русини-лемки // *Зоря галицька* jako альбом. – Л., 1860.

¹⁸ *Pol W.* Prace z etnografii północnych stoków Karpat. – Wrocław, 1966.

¹⁹ *Chyliński M.* Siędziby Rusinów wzdłuż Karpat. Zarys etnograficzny // *Dwutygodnik naukowy.* – 1878. – Т. 24; *Udziela S.* Ziemia Łemkowska przed półwieczem. Zapiski i wspomnienia z lat 1888–1893. – Lwów, 1934; *Rozsiedlenie się Łemków* // *Wisła.* – 1889. – Т. III; *Kopernicki J.* O góralach ruskich w Calicii. Zarys etnograficzny. – Kraków, 1889; *Kolberg O.* Sanockie-Krosnienskie // *Dziela wszystkie.* – Wrocław ; Poznań, 1974. – Т. 49. Детальніше див.: *Болтарович З.* Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – К., 1976.

²⁰ *Болтарович З.* Польські дослідники про українців Карпат // *На родна творчість та етнографія.* – 1971. – № 3. – С. 72.

²¹ *Nemes M.* A ruthén építkezés // *Nepr. Ert.* – 1909. – X; *Sztripsky H., Bilak J.* Dohla és vidékének néprajza // *Népr. Ert.* – 1915. – XVI. – S. 132–138; 1916. – XVII.

²² *Pásztor L.* A rutének letelepülési és építkezésök kulturgeográfiai szempontlól. – Ungvar, 1913.

²³ *Toth S.* Saros vármegye monografiája. – Budapest, 1910–1912. – Т. I–III.

²⁴ *Dezsö M.* Magyar Nép Művészete. – Budapest, 1907–1912; *Wajdowsky J.* Szepesvármegye művészeti emléki. – Budapest, 1905. – Т. I; *Magyar Iprak Művészet,* 1910, 1911 та ін.

²⁵ *Болтарович З.* Україна в дослідженнях... – С. 110–111.

²⁶ *Вовк Ф.* Етнографічні особливості українського народу // *Студії з української етнографії та антропології.* – Прага, 1927. – С. 34–214.

²⁷ *Niederle L.* Život srarých Slovanů. – Praha, 1911–1912. – D. I. – Zv. 1–2.

²⁸ *Moszyński K.* Kultura ludowa Słowian. Kultura materialna. – Kraków, 1929. – Т. I (друге видання – Warszawa, 1967).

²⁹ *Sičyns'kuj V. Dřevěné stavby v karpatské oblasti...* Тут подано бібліографію праць про культові споруди (S. 117–127).

³⁰ *Січинський В.* Українське деревляне будівництво і методи його дослідження // *Sborník I. sjezdu slovanských geografů a etnografů v Praze 1924.* – Praha, 1924.

³¹ *Kožminová A.* Podkarpatska Rus. – Praha, 1922.

³² *Zapletal F.* Dřevěné chrámy jihokarpatských Rusinů // *Podkarpatská Rus.* – Praha, 1923. – S. 117–121; *Magoczi R., Zapletal F.* Wooden Churches in the Carpathians. – Wien, 1982; *Маковецкий С.* Народное искусство Подкарпатской Руси. – Прага, 1925.

³³ *Král J.* Podkarpatská Rus. – Praha, 1924. У цій книжці названо інші подібні публікації.

³⁴ Детальніше див.: *Курчів Р. Ф.* Етнографічне дослідження Бойківщини. – К., 1978. – С. 116–121; *Zapletal F.* Dřevěná «cerkev» v Tročanech na východním Slovensku // *Český lid.* – Praha, 1924. – Roč. XXIV. – S. 168–173; *Zíbrt Č.* Dřevěné kostelíky v zemích československých a Podkarpatské Rusi // *Český lid.* – Roč. XXIV. – S. 327–338; Roč. XXV. – S. 277–281; *Stránský A.* Dřevěná církevní architektura na Karpatech // *Staviteleské listy.* – Praha, 1923. – Roč. XIX. – S. 9–12; *Zapletal F.* Lemkovský typ rusínskeho chrámu // *Československá republika.* – Praha, 1924. – Č. 5. У збірнику «Carpatica», який видавав Словацький інститут у Празі, була опублікована згадувана вище праця В. Січинського «Dřevěné stavby v karpatské oblasti».

³⁵ *Actes magiques, rites et czoyances en Russie Subcarpatique.* – Paris, 1929; *Aufgaben der Ethnographen in Karpatorussland und in Ostslowakei. Zur Frage der Strukturellen Erforschung des Funktionwandels ethnographischen Frage* // *Germanoslavica.* – 1932–1933. – T. 2. – S. 254–258; *Příspěvky k studiu lidových obřadů a pověří při stavbě domu na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi* // *Národopisný věstník.* – 1936. – Č. 27–28. – S. 83–96; *Funkčno-štrukturalna metoda a iné metódy etnografie a folkloristiky* // *Slovenské pohľady.* – 1935. – Č. 51. – S. 550–558.

³⁶ *Pražák V.* K problematice vzniku jizby a sine v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému obydlí // *Český lid.* – 1965. – Roč. 52. – S. 267–275; *K problematice základních půdorysných typů lidových staveb v Československu* // *Československá etnografie.* – Č. 5. – S. 219–236, 331–360; *Vývojové epochy stupně topenišť v českém a slovenském obydlí* // *Český lid.* – 1966. – Roč. 53. – S. 6; *Stránská D.* O studium Tatier // *Carpatica.* –

1936. – Roč. I. – S. 401–448; *Vydra J.* Lidivé staviteľství na Slovensku. – Praha, 1925; *Ľudová architektúra na Slovensku.* – Bratislava, 1958; *Strandel J.* Lidové stavby v Ostruni // *Carpatica.* – 1936. – Roč. I. – S. 49–461; *Bednárík R.* Hmotná kultúra slovenského ľudu // *Slovenská vlastiveda.* – Bratislava, 1943. – D. II. – S. 125–256; *Mjartan J.* K otázke priestorového vývinu východoslovenského domu. Referát. Sympóziu ICOMOS. ČSSR. – 1971; *Staviteľstvo // Slovensko. Ľud.* – Bratislava, 1975. – D. II. – S. 897–947.

³⁷ *Reinfuss R.* Budownictwo ludowe na Zachodnej Łemkowszczyźnie // *Ľud.* – Warszawa, 1935. – XXXIII. – S. 83–112; *Łemkowie.* – Kraków, 1936; *Ze studiów nad kulturą Łemkowszczyzny po obou stranach Karpat // Polska sztuka ludowa.* – 1966. – T. 1; *Народная архитектура лемков // Карпатский сборник.* – М., 1972. – С. 46–57.

³⁸ *Reinfuss R.* Problem Karpat w badaniach kultury ludowe // *Polska sztuka ludowa.* – 1959. – N 1–2.

³⁹ Див.: *Карпатский сборник.* – М., 1972. – С. 46–56.

⁴⁰ *Бескид Ю.* Матеріальна культура Лемківщини. – Краків, 1941 (друге видання – Торонто, 1972).

⁴¹ *Falkowski J.* Etnografia gorali sródkowych i wschodnich Karpat Polskich. – Warszawa, 1939; *Fischer A.* Rusini. Zarys etnografii Rusi. – Lwów, 1929.

⁴² *Czajkowski J.* Więjskie budownictwo mieszkalne w Bieskidzie Niskim na Podgórzu // *Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego.* – Rzeszów, 1969. – T. II; *Smoczkiwicz L.* Budownictwo Łemków zachodnich (analiza konstrukcji wybranych obiektów) // *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.* – 1968; *Fryś-Pietraszkowa E.* Urządzenie i zdobnictwo wnętrza // *Nad rzeką Ropą.* – Kraków, 1965; *Кепа Е.* Urządzenie wnętrza mieszkalnego na Łemkowszczyźnie w XIX i XX wieku // *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.* – 1971; *Kisielewska A.* Przyrządzenie farb i technika malowania zrębów na wschodniej Łemkowszczyźnie // *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.* – 1971; *Olszanski H.* Stan i problematyka badań nad historią ludowego budownictwa przemysłowego południowej Rzeszowszczyzny // *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.* – 1970; *Стефанівський П.* Хати на Лемківщині // *Науковий збірник Музею української культури.* – Свидник, 1971. – Т. VI. – Кн. I. – С. 189–200.

⁴³ Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – Sanok, 1964–1978. – Z. 1–24.

⁴⁴ Лемківщина. Земля – люди – історія – культура. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. – Т. II.

⁴⁵ Павлюк С. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К., 1983; Народна агротехніка українців Карпат другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1986; *Тиводар М.* Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. – Ужгород, 1995; Лемківщина. Матеріальна культура. – Л., 1999. – Т. I.

⁴⁶ Гошко И. Населення українських Карпат ХV–ХVІІІ ст. – К., 1976.

⁴⁷ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов // Восточнославянский этнографический сборник. – М., 1956. – С. 3–458; *Маслова Г. С.* Народная одежда русских, украинцев и белорусов // Восточнославянский этнографический сборник. – М., 1956; *Грациянская Н. Н.* Типы крестьянского жилища украинских Карпат ХІХ – нач. ХХ вв. // *Ludové staviteľstvo v karpatskej oblasti.* – Bratislava, 1974. – S. 135–159; Этнография восточных славян. – М., 1987.

⁴⁸ *Pitterová A.* Vývoj základních půdorysných typů tradičního domu na území ČSSR ve světle archeologických pramenů // *Český lid.* – 1965. – N 52. – S. 275–295; *Frolec V.* Směry a metody v evropském badání o lidovém stavitelství // *Národopisný věstník československý.* – 1970–1971. – N 5–6. – S. 141–173; *Kulturní vztahy v lidovém stavitelství v Karpatech* // *Slovenský národopis.* – 1968. – N 16. – S. 169–200; K problematice karpatsko-balkánských vztavů v lidovém stavitelství // *L'udová kultúra v Karpatoch.* – Bratislava, 1972. – S. 153–160; *Kulturní spoločenství a inretetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají* // *Rozpravy ČSAV; řada společenských věd.* – Praha, 1970. – Roč. 80. – Seš. 3; *Kramařík J.* K otázce etnicity domových typů // *Československá ethnographie.* – 1961. – N 9. – S. 310–313; *Mruškovič Š.* Výskum ľudového staviteľstva a bývania v československej časti Karpát // *L'udová kultúra v Karpatoch.* – Bratislava, 1972. – S. 265–275; *Kovačevičová S.* Historickosť a typickosť ľudovej architektúry na Slovensku // *Slovenský národopis.* – 1967. – N 15. – S. 417–453; *Typy domov, národnosť, náboženstvo a zamestnanie v posledných dvoch storočiach na Slovensku* // *Český lid.* – 1963. – S. 99–105; *Podolák J.* Etnografické oblasti na území Slovenska ako podklad monografiám o ľudovom staviteľstve //

Slovenský národopis. – 1957. – N 5. – S. 529–536; Niektoré problémy porovnávacieho štúdia ľudových kultúr karpatskej oblasti // Ľudová kultúra v Karpatoch. – Bratislava, 1972. – S. 31–62; Деякі архаїчні форми обробітку землі в районі Верхньої Цирохи // Науковий збірник Музею української культури. – Т. 9. – Кн. 2. – С. 97–107; Tradičné ovčiarstvo na Slovensku. – Bratislava, 1982; Príspevok k štúdiu karpatského ovčiarstva v oblasti horného Zemplína // Nové obzory. – Košice, 1979. – N 20.

⁴⁹ Під керівництвом Й. Подолака проведено детальне етнографічне дослідження в українських населених пунктах Замагур'я (див. етнографічне дослідження Й. Подолака «Zamagurie» (Košice, 1972)) та в районі Старої Любовні (матеріали зберігаються в архівах кафедри етнології філософського факультету Братиславського університету ім. Я.-А. Коменського та Окресного краєзнавчого музею в м. Левоча). Й. Подолак був головним організатором дослідження народної культури району побудови водоймища Старина в Снинському окресі з метою її збереження, що було представлено у формі монографії «Horná Cirocha». – Košice, 1985. – 624 s.

⁵⁰ Матеріали експедицій зберігаються в архівах згаданих інституцій. Значна їх частина була опрацьована та опублікована у «Zborníku Slovenského národného múzea: Ethnographia» і Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику та інших публікаціях. Цінні матеріали з досліджуваного регіону представлено у книзі Ш. Мрушковіча «Obilné zásobnice» (Martin, 1974).

⁵¹ *Koma J.* Stav ľudovej architektúry na dedinách Šariša // Nové obzory. – Prešov, 1964. – N 6; Domácka výroba a doplnkové zamestnania // Horná Cirocha. Vlastivedná monografia zátopovej oblasti. – Košice, 1985; Domácka výroba a remeslá // Zamagurie. – Košice, 1972; *Markuš M.* Ľudová strava // Horná Cirocha...; *Králiková G.* Ľudový odev // Horná Cirocha...; *Švecová S.* Ľudové obydlie a rodinné formy na Slovensku. Národopisný věstník československý. – 1967. – D. II. – S. 107–127; *Valentová* Prvé výsledky výskumu ľudového nábytku na Spiši // Ľudové staviteľstvo v karpatskej oblasti. – Bratislava, 1974. – S. 217–247; *Шуркала Н.* Форми опалення в Північно-Східній Снинщині // Науковий збірник Музею української культури. – Свидник, 1969. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 413–328; *Olejník J.* Príspevok k poznaniu ľudového staviteľstva v oblasti Spišskej Magury //

Zborník slovenského národného múzea. – Martin, 1965. – D. 6. – S. 61–87; *Vařeka J.* Kulturní vztahy v lidovém stavitelství slovenských Karpát se zřetelom k bývalé německé diaspoře // *Ľudové stavitelstvo v Karpatskej oblasti.* – Bratislava, 1974. – S. 55–77; *Langer J., Bočková H.* Dům v Karpatech a přilehlých oblastech balkanských. – Rožnov nad Radhoštěm, 1999; *Slavkovský P.* Tradičná agrárna kultúra // Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry. – Bratislava, 2000; *Kaľavský M.* Remeslo a domácka výroba // Slovensko. Európske kontexty...; *Botík J.* Tradície stavitelstva a bývania v prostredí etnických minorít na Slovensku // Tradície stavitelstva a bývania na Slovensku. – Bratislava ; Svidník, 1999. – S. 12–35; *Mešša M.* Hálkový stĺpik – dekoratívno-ochranný prvok tradičnej ľudovej architektúry niektorých regiónov Slovenska // Tradície stavitelstva... – S. 226–233; *Benža M.* Odev a obuv // Slovensko. Európske kontexty...; *Stoličná R.* Strava a stravovanie // Slovensko. Európske kontexty...; *Beňušková Z.* Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov. – Bratislava, 1998; *Dillnbergerová M.* K štúdiu ľudovej stravy Ukrajincov-Rusínov severovýchodného Slovenska // *Národopisné actuality.* – 1983. – N 1; *Dudášová M.* Spôsoby chovu hospodárskych zvierat // *Horná Cirocha...*; *Paríková M.* Spôsoby transportu a dopravy // *Horná Cirocha...*; *Zuskinová I., Sopoliga M.* Slovenské múzea v prírode. – Liptovská Sielnica, 2001; *Chlebana M.* Príspevok k štúdiu letného chovu hovädzieho dobytku v oblasti spišského Zamaguria // *Zborník slovenského národného múzea.* – Martin, 1972. – N 23. – S. 173–197; *Mann A.* Odchadzanie za prácou mimo obce // *Horná Cirocha...*; *Маркович П.* Українські народні хрестикові вишивки. – Пряшів, 1964; *Danglová O.* Ľudové umenie // Slovensko. Európske kontexty...; *Marková A.* Slovenské ľudové tkaniny. – Bratislava, 1976; *Frický A.* Ikony z východného Slovenska. – Košice, 1968; *Tkač Š.* Ikony zo 16.–19. storočia na severovýchodnom Slovensku. – Bratislava, 1980.

⁵² Див.: Veci a lidé. Časopis Výskumného ústavu výtvarnej hodnoty, ekonómie a technológie miestnej výroby. – Praha, 1953. – Roč. V. – Č. 3–4, 5–6.

⁵³ *Frolec V.* Syntéza o lidovém stavitelství v karpatsko-balkánske oblasti. Návrh projektu // *Slovenský národopis.* – 1978. – Č. 2.

Переклад Любомира Белея